

Галина Ковальчук,

зав. відділу НБУВ, д-р іст. наук

Чи потрібен Україні Державний реєстр книжкових пам'яток?

Проаналізовано основні документи, що регламентують створення в Україні Державного реєстру національного культурного надбання (ДРНКН), його складової частини – «Книжкові пам'ятки України». Наголошено на спірних питаннях у підходах до обліку історико-культурних пам'яток; висвітлено позицію та досвід Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського щодо формування ДРНКН.

К л ю ч о в і с л о в а: Державний реєстр національного культурного надбання, книжкові пам'ятки, українська книга, вітчизняний культурний простір.

The main documents governing the creation in Ukraine of the State Register of National Cultural Heritage (SRNCH), its component parts «Rare Books of Ukraine» are analyzed. The disputable issues that can be interpreted in different ways are emphasized. Author seeing and perception of position and experience of the The Vernadsky National Library of Ukraine to create SRNCH is expressed.

K e y w o r d s: State Register of National Cultural Heritage, Rare Books, Ukrainian Book, Ukrainian cultural environment.

Створення в Україні Державного реєстру національного культурного надбання, в т. ч. книжкової спадщини, відповідає нагальним потребам суспільного життя – єдиному обліку пам'яток історії та культури в державі, зведенню відповідної інформації в одному ресурсі; виявленню унікальних чи особливо цінних речей, у даному випадку – книжок; з'ясуванню фізичного стану пам'яток, масштабів консервації та реставрації; науковому вивченню історико-культурної спадщини тощо. Цей напрям діяльності водночас можна розглядати і як складову Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI», метою якої проголошено підвищення ефективності використання, забезпечення доступності документів, що зберігаються у бібліотечних, архівних та музейних фондах.

Державний реєстр національного культурного надбання (ДРНКН) – форма обліку пам'яток історії та культури державного рівня на території України. Положення про ДРНКН було затверджене постановою Кабінету Міністрів (КМ) України № 466 від 12 серпня 1992 р. У його першому пункті зазначено: «Державний реєстр національного культурного надбання запроваджується відповідно до Основ законодавства України про культуру з метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, що мають важливе значення для форму-

вання національної самосвідомості українського народу і визначають його вклад у всесвітню культурну спадщину». Щоправда, в наступному документі – наказі тодішнього Міністра культури І. Дзюби від 30.12.1993 р. «Про організацію підготовки ДРНКН» підкреслено, що йдеться про пам'ятки, які «зберігаються в закладах, підприємствах та організаціях культури на території України». Звичайно, це можуть бути різні речі – пам'ятки, що мають важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначають його внесок у всесвітню культурну спадщину, та пам'ятки, які зберігаються на території України. Можна погодитися, хоча і з застереженням, що пам'ятки, які зберігаються в Україні, справили вплив на формування самосвідомості українського народу (чому б ні?). Їх тут читали, вони виховували змістом, оформленням, вони спонукали опрацьовувати твори, писати власні праці, що спираються на національні традиції тощо. У чинному Законі України «Про культуру» це тлумачиться як «культурний простір України» (ст. 1, п. 7; ст. 16, п. 3). Водночас теза щодо визначення внеску українського народу у всесвітню культурну спадщину дещо далека від того, де такі пам'ятки зберігаються.

Думається, було б правильніше і в цьому, і в інших контекстах говорити, по-перше, про народи України, адже всі вони творили українську історію, культуру – вони тут, на українських землях, жили!

Дуже важко буває визначити внесок конкретного народу, виникає безліч спірних питань, починаючи від рукописних східнослов'янських рукописних книг XI ст.: якщо вони написані в Києві, то вони українські чи російські, як стверджують російські історики книги та культури. Так вже сталося, що всі ці книги зберігаються наразі в державних сховищах Росії і, отже, є її національним надбанням. Це яскравий приклад різного розуміння термінів: *бібліографічний репертуар країни* (тобто книги, створені (надруковані) на терені країни чи етнічного проживання певної нації; *бібліографічна екстеріоріка* або *національний бібліографічний репертуар* (українік, росік, полонік), зокрема для України – книги, видані українською мовою незалежно від території, авторів-українців, тематично про Україну, а також надруковані в Україні; національне надбання – те, що сьогодні залишилось у спадок від попередніх поколінь в Україні і перебуває в її державних фондах. Інколи ці поняття перетинаються, а інколи вони означають просто різні речі.

Інший приклад: багато книг написано й видано на українських землях в XVI–XVIII ст. польською мовою, або навіть в Польщі, але за змістом вони явно українські (наприклад, твори Д. Братковського, С. Кльоновича та ін.). То це чий внесок у світову скарбницю культури – український чи польський? Думається, що в контексті обліку історико-культурних пам'яток (а саме їх має зафіксувати державний реєстр) йдеться про ті примірники видань, що знаходяться в Україні. Саме окремі примірники цих видань у наших державних фондах – це наше вітчизняне культурне надбання, хоча в літературознавчому, історико-етнографічному, науковому чи науково-популярному (в т. ч. полемічному) контексті їх можна вважати українськими, так само як і польськими. Наприклад, твір Данила Братковського 1697 р. був виданий у Кракові польською мовою, і цілком справедливо зареєстрований К. Естрайхером у польській бібліографії, хоча за змістом сатиричних поезій, а також за авторством (відомо, що Д. Братковський – шляхтич українського походження, він народився і був страчений у Луцьку) його книга має вивчатися в історії української літератури. Або, скажімо, так звані «Київські глаголичні листки» X ст. з фондів Інституту рукопису НБУВ, написані моравською редакцією старослов'янської мови глаголичними літерами, містять опис католицького християнського обряду. Цілком очевидно, що вони були створені не в Києві, але з XIX ст. перебувають у нашому місті, і як найдавніша слов'янська книга в українських бібліотечних фон-

дах вважаються цінною книжковою пам'яткою, але українською чи моравською (чеською)? Знову-таки, все залежить від того, в якому аспекті розглядається це питання. Якщо йдеться про державний облік документів (пам'яток) у фондах країни, то це безперечно національне надбання України. А ніхто і не ставить питання про його повернення, це теж був би безперспективний шлях (тоді варто було б ставити питання про повернення нам данини татаро-монголами, яку їм сплачувала Київська Русь).

Отже, шлях врахування тільки національних критеріїв для обліку пам'яток у державних фондах не раціональний, він годиться для дискусій, для патріотичних аргументів на користь певної культури і т. п., а для бібліотечного (чи архівного, музейного) обліку потрібно нарешті визначитися: все, що зберігається в державних фондах України, становить її національне надбання, незалежно від країни створення. Книги свідомо сюди завозили, їх тут читали чи досліджували, вони тут справили вплив на місцеве населення, студентів, еліту суспільства, і це наразі наше державне історико-культурне надбання. Якщо ми відмовляємося від усього зарубіжного за походженням у наших фондах, то ми свідомо збіднюємо власну культурну спадщину, але ж все це дісталось нам і справді в спадщину від попередників. Якщо не визнавати такі пам'ятки (зокрема, інкунабули, палеотипи та інші західноєвропейські стародруки) цінним національним надбанням, то за нині чинними документами, а особливо – проектами нових документів, їх можна списувати з обліку як застарілі, як такі, що не користуються активним попитом, передавати в депозитарії, обмінювати у західних партнерів на щось більш актуальне. Найголовніший висновок, який напрошується – такий шлях може призвести до спустошення вітчизняних історико-культурних фондів, до їх, спочатку можливо, поступового, обережного, а згодом тотального нищення, або – перерозподілу до приватних зібрань, що поки заборонено нормативно-правовими актами, зокрема, Законом України «Про бібліотеки та бібліотечну справу».

Але повернемося до Положення про Державний реєстр національного культурного надбання. Відповідно до п. 2 Положення, до Реєстру включаються пам'ятки історії, археології, містобудування та архітектури, мистецтва, а також документальні пам'ятки, тобто як нерухомі, так і рухомі пам'ятки культурної спадщини держави. Отже, Реєстр має складатися з кількох окремих розділів, за типами і видами пам'яток. Порядок включення пам'яток до

Реєстру і порядок ведення обліку об'єктів національного культурного надбання, згідно із Законом України «Про культуру» (ст. 16, п. 3), визначаються Кабінетом Міністрів України. Однак, ця технологія чітко не прописана. Правила обліку, охорони, реставрації та використання об'єктів національного культурного надбання, зафіксовано в Положенні, визначаються чинним законодавством про пам'ятки історії та культури, музейний, бібліотечний і архівний фонди України, а також відповідними інструкціями (п. 4). Установи, організації, у власності чи підпорядкуванні яких перебувають пам'ятки історії та культури, зобов'язані забезпечити їхню збереженість (п. 5); об'єкти національного культурного надбання, що становлять загальнодержавну власність, не підлягають роздержавленню та приватизації (п. 6). Забороняється вивезення за межі держави культурних цінностей, внесених до ДРНКН (п. 7). Наведене вище дає зрозуміти, чому так важливо обліковувати в ДРНКН всі цінні книжкові пам'ятки, а не лише українські за походженням чи україномовні.

Уряди в нашій країні змінювалися, але Положення про Державний реєстр ніхто не відміняв. Більше того, в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 1999 р., зокрема в ст. 14, наголошено: вивезенню з України не підлягають культурні цінності, занесені до Державного реєстру національного культурного надбання. Отже, Реєстру немає, а законодавство на нього посилається. Можна уявити, як складно вирішуються питання щодо вивезення конкретної книги чи колекції. Усталилася вже практика зазначення в експертному висновку щодо цінності тієї чи іншої книги, що вона «може бути» чи «повинна бути занесена» до ДРНКН.

Безумовно, ухвалення згаданого Положення було в руслі тогочасних світових тенденцій: уже створювався Список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, де фіксуються нерухомі пам'ятки, і того ж 1992 р. ЮНЕСКО приймає спеціальну програму «Пам'ять світу» для реєстрації документальних пам'яток, що мають світове значення, а їх втрата завдасть непоправної шкоди сукупній пам'яті цивілізації. Там же йдеться про заохочення створення національних реєстрів документального надбання. «Функція національних реєстрів (п. 4.3.2 програми «Пам'ять світу») полягає в інформуванні урядів та інституцій про все культурне надбання у формі документального спадку, що зберігається в країні в бібліотеках, архівах, музеях, освітніх і культурних центрах, у приватних осіб і неурядових організацій, та про необхідність координованої та інтегрованої політики,

що забезпечує збереження документального спадку, котре перебуває під загрозою»¹.

На виконання постанови про запровадження ДРНКН Кабінет Міністрів України, як відомо, затвердив 1999 р. «Програму збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки», якою передбачалося створення Державного реєстру «Книжкові пам'ятки України» як складової частини ДРНКН; 2001 р. на державному рівні була затверджена, серед аналогічних документів щодо Архівного та Музейного фондів України, інструкція «Про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання» (zareєстрована в Міністерстві юстиції України 12 грудня 2001 р., № 1027/6218). Нею визначені основні групи документів для включення до Реєстру: рукописні книги; інкунабули, палеотипи та іноземні стародруки до 1800 р.; усі видання глаголичного і кириличного друку до 1800 р.; усі видання громадянського друку (шриффт, введений 1710 р. Росією для друкування книг світського змісту) до 1830-го російські, включаючи періодуку, і до 1860 р. – українські. Ці формальні хронологічні межі спрощують відбір книг до Реєстру за датою виходу. Йдеться про стародруки, тобто книги, віддалені від нас значним часом, і надходження яких у великій кількості більше не очікується. Крім того, до Реєстру мають включатися видання, відібрані вибірково, на основі експертної оцінки, за такі періоди: українські – 1861–1945; російські – 1831–1925; іноземні – 1801–1900 рр. Це, зокрема, перші видання державних законів та правових актів, праць основоположників науки і техніки з різних галузей знання, що містять фундаментальні наукові відкриття і дослідження; перші та прижиттєві видання творів класиків художньої літератури, видатних діячів культури та мистецтва; конфісковані та заборонені видання; книги, що є зразками художнього оформлення; книги незвичайних форматів та форм; бібліофільські видання; видання, розмножені незвичайними способами, надруковані на нетрадиційних матеріалах; в оправах, виготовлених із рідкісних матеріалів; книжки з автографами, екслібрисами видатних діячів держави, науки, культури, літератури; комплекти або окремі номери рідкісних журналів.

Головною бібліотекою з організації всієї цієї роботи була призначена Національна парламентська бібліоте-

¹ Цитується у перекладі за виданням : Память мира. Память России : Сборник инструктивных и методических материалов / РГБ; сост. Л. М. Еремина; науч. ред. И. В. Морозова; пер. с англ. И. Ю. Багрова. – М. : РГБ, 1999. – С. 33.

ка, котра, як зазначено в Інструкції, на корпоративних засадах з НБУВ, ХДНБ, ОДНБ, ЛНБ опрацьовує дані, отримані з регіонів. 2002 р. Національна парламентська бібліотека України опублікувала рекомендації «Створення баз даних документів, визначених для включення до ДРНКН» (базовою платформою було обрано АБІС ІРБІС). Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського 2007 р. видала «Методичні рекомендації для державної реєстрації книжкових пам'яток України: кириличні рукописні книги та стародруки».

Оприлюднені документи, а також низка проведених семінарів, зокрема у НБУВ, для керівників спеціалізованих відділів найбільших бібліотек держави, сприяли активізації діяльності з виявлення книжкових та інших документних пам'яток, їх атрибуції, відбору та опису. Проблемні питання щодо створення Реєстру двічі обговорювалися на засіданнях Вченої ради НБУВ – у 2007-му та 2012 р. Теоретичним питанням створення Реєстру книжкових пам'яток було присвячено цілу низку статей у фахових виданнях, зокрема і автора цього огляду². На вимогу Міністерства культури час від часу зби-

ралися відомості від бібліотек щодо введення описів до баз даних Реєстру. Відповідну інформацію за дорученням Міністерства культури збирала, аналізувала та виявляла проблеми Національна парламентська бібліотека. Її фахівці відмічали, зокрема, відсутність фінансування робіт зі створення Реєстру, технічного забезпечення, програмістів з адаптації ІРБІС під завдання проекту, кваліфікованих фахівців-книгознавців, окремих штатних одиниць для здійснення робіт, нестачу довідкової літератури, труднощі оперативного виявлення та опрацювання значної кількості пам'яток у великих бібліотеках.

Необхідні підготовчі роботи зі створення Реєстру постійно велися і в НБУВ. Хоча, можливо, не тими темпами і обсягами, як хотілося б: продовжувалась перевірка старих описів, при необхідності – переатрибуція рукописних книг, стародруків, їх науковий опис і внесення відомостей до баз даних. Щоправда, через зміни і переходи на різні версії програм, а також недостатню початкову кваліфікацію працівників, опанування ІРБІСом самотужки, через відсутність належних інструктажів щодо можливостей ІРБІС для таких завдань, доводилося після конвертації баз додавати певні поля, повертатися до редагування записів тощо.

Однак, робота у цьому напрямі просувається. Спочатку (на кінець 2000 р.) прогнозувалося, що у фондах нашої бібліотеки особливо цінних документів, котрі підлягають внесенню до ДРНКН, понад 580 тис. книг, 514 тис. періодики по ХІХ ст. включно, 102 колекції – книжкові пам'ятки. Але при суцільному перегляді фондів, з врахуванням комплексних критеріїв експертизи книжок, фахівці встановили, що кількість документів, які заслуговують на включення до Реєстру, може досягти 2–2,5 млн примірників. Сьогодні ми чітко розуміємо, що до Реєстру доцільно вносити назви видань із зазначенням кількості примірників (рукописних книг це не стосується), тому кількість назв буде меншою.

Для пояснення наведемо приклад щодо колекції інкунабул (видань ХV ст.): примірників у НБУВ 525, а до бази даних Реєстру внесено 488 записів – за кількістю назв, дублети (хоча це поняття в інших випадках не варто застосовувати до стародруків, бо примірники одного видання часто дуже різні) зазначаються у відповідному полі, але ж Реєстр як раз і передбачає зведення інформації про кількість примірників певного видання. Що вже казати про видання ХІХ ст.: при первісному визначенні обсягу книжкових пам'яток було взято цифри кількості книг по колекціях чи в загальних фондах приблизно, а скільки там дублетів, ніхто не знав. У 2004 р. НБУВ

² Програма «Пам'ять світу» та робота над укладанням Державного реєстру книжкових пам'яток // Вісник Книжкової палати. – 2001. – № 7. – С. 12–17; Проблеми створення Державного реєстру книжкових пам'яток України // Бібліотечний вісник. – 2002. – № 6. – С. 39–43; Створення Державного реєстру книжкових пам'яток України як складової частини Державного реєстру національного культурного надбання // Бібліотечний вісник. – 2004. – № 2. – С. 2–10; Державний реєстр книжкових пам'яток України і Український бібліографічний репертуар: питання співвідношення // Наукові праці НБУВ. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 306–314; Передмова // Методичні рекомендації для державної реєстрації книжкових пам'яток України: кириличні рукописні книги та стародруки. – К., 2007. – С. 5–10 (у співавторстві з Л. Дубровіною); Державний реєстр книжкових пам'яток // Українська архівна енциклопедія. – К. : УНДІАСД, 2008. – С. 351–352; Книжкові пам'ятки сільськогосподарської тематики: до проблеми співвідношення понять Державного реєстру національного культурного надбання та Національної бібліографії України // Національна сільськогосподарська бібліографія як складова програми інформатизації аграрної галузі України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / УААН; В. А. Вергунов. – К., 2009. – С. 59–63; О Государственном реестре книжных памятников Украины // Программа ЮНЕСКО «Память мира»: деятельность библиотек, архивов, музеев по сохранению документального наследия. – Минск, 2007. – С. 44–50; Проблеми створення Державного реєстру книжкових пам'яток України як складової частини Державного реєстру національного культурного надбання // Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. – К., 2004. – С. 84–108.

подавала такі відомості щодо можливої кількості книжкових пам'яток: понад 400 000 книг (журнали і газети вирішили не фіксувати, адже Реєстр *книжкових* пам'яток). Для порівняння: якщо, у 2000 р. Міністерство культури передбачало, що в бібліотеках України є приблизно 2 млн особливо цінних книжок, що підлягають внесенню до Реєстру, то сьогодні їх кількість сягає 700 000 по всій Україні. Так чи інакше, але їх велика частина припадає на НБУВ.

Безперечно, найголовніше у цій справі – це координація роботи, якої в державі, по суті, немає. В Указі Президента України № 388 від 6.04.2011 чітко прописано, що формує і веде ДРНКН Міністерство культури. Перевірка Рахунковою палатою наприкінці 2011-го – початку 2012 р. Міністерства культури та бібліотек цієї системи зафіксувала фактичну відсутність Державного реєстру рідкісних та цінних видань. За висновком Рахункової палати³, «за 10 років при Мінкультури так і не створили експертної комісії (передбачена п. 3.8 Інструкції № 708), яка мала розглядати запропоновану НПБУ базу даних (перелік) рідкісних і цінних видань для подальшого їх затвердження Мінкультури і включення до Державного реєстру... Незабезпечення Міністерством вимог законодавства щодо створення державного реєстру рідкісних і цінних видань протягом майже двох десятиліть унеможливило визначення загальної кількості особливо цінних і рідкісних документів, що зберігаються у бібліотеках, та стану їх збереження». У Бюлетені Рахункової палати наголошується також на розбіжностях між «Інструкцією по відбору» 2001 р. і чинним в Україні з 2008 р. міжнародним стандартом «Книжкові пам'ятки. Загальні вимоги» (ДСТУ ГОСТ 7.87:2008). Крім того зазначено, що «за 11 років порядок створення страхових копій документів та колекцій, внесених та / або які підлягають внесенню до Державного реєстру, Мінкультури не розробило»; не визначено відповідного порядку проведення «експертної оцінки вартості видань, які пропонується включити до Державного реєстру. Через відсутність протягом багатьох років державного реєстру рідкісних і цінних видань, який є складовою Державного реєстру національного культурного надбання, на рідкісні й цінні видання, ринкова вартість яких щороку збільшується... нараховується знос... Таким чином, Мінкультури самоусунулося від виконання пок-

ладених на нього повноважень у частині створення державного реєстру рідкісних та цінних видань, який є складовою Державного реєстру національного культурного надбання».

Слід усвідомлювати, що зведена база даних рідкісних та цінних книг, котрі зберігаються у фондах держави, є важливою, вкрай необхідною як для фахівців, вчених-дослідників, так і для митниці, інших спеціальних органів, а головне – для загальнодержавного обліку. Таким книгам потрібно створювати особливі умови зберігання та використання. Звичайно, це дуже складно, майже нереально при постійному недофінансуванні забезпечити необхідний фронт робіт. Однак робити це треба, бо завтра суспільство, нащадки залишаться без тієї колективної пам'яті людства, за визначенням ЮНЕСКО, яка накопичена упродовж століть в давніх книгах, без розуміння книжкової культури цілих епох, навіть якщо встигнемо зробити певну кількість електронних копій цих раритетів.

З огляду на всю важливість окресленої проблеми, вважаємо за доцільне продовжувати роботу по створенню Держреєстру книжкових пам'яток. Наразі кількісні показники пам'яток з фондів НБУВ, описи яких готові до включення в Реєстр, виглядають так:

відділ стародруків та рідкісних видань – 488 описів інкунабул (усі), палеотипів 2305 (усі, до кінця року буде завершено редагування), кирилических стародруків 804 видання (XVI–XVII ст. всі, і частина українських видань XVIII ст., атрибуція і введення описів інших видань XVIII ст. тривають), іноземних стародруків 200, українських видань латинським шрифтом 260, видань громадянського друку 1300, колекції рідкісних і цінних видань 1300. Наголошуємо, що йдеться лише про видання, а кількість їх примірників значно більша;

відділ формування музичного фонду – рукописи з колекції Розумовських (XVIII–XIX ст.) – 372 прим., нотні видання з цієї колекції – 57 прим., рідкісних українських нотних видань 1917–1934 рр. внесено 2800 (потрібна експертиза: чи вносити в Реєстр окремо, чи на рівні колекції);

відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій веде 17 баз даних, куди внесено загалом понад 180 000 записів, з них 4550 на стародруки (проте описи потребують редагування, виставити їх сьогодні ще не можна);

іноземні стародруки описують також у відділі юдаїки – введено трохи більше 100 назв. У секторі картографії внесено до бази даних описи всіх рукописних карт та близько 1400 стародрукованих.

Існує проблема уніфікації описів, адже при звед-

³ Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, виділених Міністерству культури України на бібліотечну справу: бюлетень. – К. : Рахункова палата, 2012. – С. 9–11.

денні інформації примірники однакових видань не зійдуться в Реєстрі разом. Хтось має це перевіряти, уточнювати описи, редагувати, а такого підрозділу чи відповідального виконавця-координатора у Бібліотеці немає. Враховуючи всю важливість даного завдання, потрібно відпрацьовувати авторитетні записи, бо на стародруках навіть назви міст, імена авторів, видавців писалися по-різному. Бібліотекарі часто так і вводили по-різному. А тепер при пошуку вони мають через авторитетний файл зібратися: Copernik – Copernicus, Nürnberg – Norinber, Köln – Colonia Agrippina.

Не менш складні проблеми виникають і при укладанні реєстру книжкових пам'яток XIX–XX ст. Останні повинні відбиратися на рівні видання за певними критеріями і спочатку проходити експертизу, а вже потім вливатися до бази реєстру. Ці критерії доцільно затвердити і експертизу потрібно проводити обов'язково. Наприклад: прижиттєві видання видатних діячів науки, літератури, політики (потрібна експертиза щодо видатних – може бути суб'єктивний підхід); цінні за змістом видання, які справили вплив на розвиток суспільства (те саме); видання переламних періодів у житті суспільства, які цей період відбивають (як тогочасне джерело); видання заборонені і, відповідно, знищені цензурою (треба перевіряти, хоча відшукати таку інформацію непросте). Свого часу ми пропонували вважати цінними пам'ятками, достойними фіксації в ДРНКН, всі україномовні та українознавчі книги, журнали до 1922 р., тобто до часу початку реєстрації друку Українською книжковою палатою, з огляду на складну історію вітчизняного книговидавництва. Якби цей критерій відбору був затверджений належним чином, то до бази Реєстру можна було б долучити базу україномовної книги, вже створену відділом національної бібліографії. Або, скажімо, у відділі зарубіжної україніки створено в ІРБІСі каталог книг власного фонду, серед яких є майже 300 книг кінця XIX ст. і до 1945 р., котрі, з огляду на історичні причини, можуть бути визнані експертизою як особливо цінні і вартими для занесення до ДРНКН. Крім того, цінними експертиза може визначити не видання, а окремі їх примірники – з автографами видатних особистостей, з цінними мистецькими ескізами відомих бібліотек, у вишуканих аматорських оправах, наприклад, з додатковими цінними ілюстраціями, вставками тощо. Таких книжок може виявитися дуже багато, і тільки експертиза може визначити доцільність чи необхідність внесення конкретної книги до Реєстру. Це колосальна робота на перспективу.

І все-таки, вже сьогодні чи найближчим часом

НБУВ може представити власну базу книжкових пам'яток як частину ДРНКН з тих ресурсів, що вже підготовлені її підрозділами. Основна робота на цьому етапі за програмістом, який має все це організувати. Пересічний бібліотекар не дуже розуміє, як організовані чи мають бути організовані програмними засобами такі бази даних. Якщо ІРБІС-64, на платформі якого в НБУВ організовується база даних ДРНКН, дає змогу звести разом величезні обсяги описів, котрі мають бути в Реєстрі (питання окремого серверу в перспективі потрібно буде вирішувати) і організувати пошук як по окремих структурних частинах, так і по Реєстру загалом, то це, мабуть, доцільно, і певну вибірку – за автором, назвою, місцем і часом видання, фондоутримувачем – спеціалісти зможуть зробити.

Отже, незважаючи на існуючі проблеми, адитивність цієї діяльності до різноманітної основної роботи, НБУВ виставляє окремим ресурсом на сторінці «Історико-культурні фонди» на власному порталі «Матеріали до Державного реєстру національного культурного надбання»⁴, бо процедури затвердження пам'яток для Реєстру, як було зазначено вище, власне, як і самого Реєстру, ще немає. У 2012 р. буде виставлена лише частина описів книжкових пам'яток з фондів НБУВ, а саме: рукописні книги, стародруки та колекції-книжкові пам'ятки. Робота триває, база поповнюватиметься, у т. ч. і виданнями XIX–XX ст. НБУВ звертається до бібліотек академічної мережі із закликом активізувати діяльність зі створення ДРНКН і надсилати до НБУВ інформацію про власні пам'ятки: якщо аналогічні видання вже представлені в «Матеріалах», то лише відомості про кількість примірників; якщо видання тут відсутнє – його опис за запропонованою в «Матеріалах» структурою; так само за єдиною структурою опису варто передавати до НБУВ описи колекцій для експертизи.

Наводимо структуру опису різного виду книжкових пам'яток:

Опис одиначної книжкової пам'ятки (стародруку)

Автор

Назва

Місце видання

Видавництво чи друкарня, друкар

Рік видання

Обсяг (стор., арк.)

Формат

Код групи, до якої відноситься документ:

⁴ Див. нижче статтю К. Лобузіної «Комплексний інформаційний ресурс «Книжкові пам'ятки НБУВ».

I – інкунабули, П – палеотипи, ІС – іноземні стародруки, Кир – видання кириличного друку, Гр – видання гражданського друку, Укр – українські видання, Гр-п – періодичні видання гражданського друку, Укр-п – українські періодичні видання)

Фондоутримувач (бібліотека, відділ)

Кількість примірників

Опис рукописної книги

Автор

Назва

Дата створення

Місце створення

Писець

Мова

Обсяг (кількість аркушів або сторінок)

Матеріал письма, формат, розмір аркуша

Тип письма

Фізичний стан збереження, наявність або відсутність оправи

Оздоблення (перелік видів оздоблення)

Старі шифри, штампи, екслібриси

Шифр

Код групи СР

Фондоутримувач (бібліотека, відділ)

Обсяги роботи величезні: якщо україномовною книгою XIX – початку XX ст. багато років займається поважний відділ національної бібліографії, то в ДРНКН україномовна книга – лише фрагмент ресурсу, хронологічні межі якого від XI по XX ст. включно. Цілком ймовірно, що в основних фондах НБУВ книжкових пам'яток державного рівня є значно більше, ніж сукупно у відділі стародруків та рідкісних видань, і виокремлювати їх нема куди. Але їх обов'язково потрібно облікувати, можливо відповідним чином промаркувати, описи внести до бази ДРНКН. Методику такого обліку треба продумати, чітко прописати і втілювати у життя. Для цього потрібен окремий підрозділ. Навіть поверхова перевірка внесених записів іноземних стародруків у різних підрозділах НБУВ наразі виявила розбіжності в описах. А що вже казати про академічну мережу чи інші установи. Ретельне редагування внесених до бази описів до їх влиття в Реєстр може зайняти більше часу, ніж введення записів, а редагувати потрібно обов'язково.

Окремим розділом Реєстру книжкових пам'яток може бути список колекцій-книжкових пам'яток з коротким обґрунтуванням їх цінності. Ця інформація надасть цінним бібліотечним зібранням статус колекційних книжкових пам'яток, які особливо охороняються державою, не підлягають розформуван-

ню, переміщенню, вивезенню за кордон і т. п. Наявність на пересічній книзі, що внесена до ДРНКН, печатки, штампа, екслібриса колекції автоматично унеможливає її законне вивезення з України згідно із Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (ст. 14).

Наводимо *опис колекцій*:

Рубрики: 1) тематичні, видові та ін.; 2) книжкові колекції колективних власників; 3) особові колекції

Структура опису колекцій:

Фондоутримувач

Підрозділ

Назва колекції

Тип зібрання чи колекції (тематична, видова, хронологічна, видавнича, особова, зібрання історичної установи, монастиря тощо)

Фондозасновник

Дата і місце формування фонду

Місце зберігання (фондоутримувачі, зв'язані колекції)

Хронологічні межі видань

Обсяг фонду

Видовий склад і тематичний зміст

Мовна характеристика

Зовнішні ознаки (провенієнції)

Додаткові відомості

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, ретельно вивчивши історію та склад власних фондів, на сьогодні вже затвердила такі колекції для внесення до ДРНКН:

I. Колекції рукописних книг (Інститут рукопису НБУВ): фонд 1, 30, 72, 74, 177, 229, 302.

II. Колекції стародруків та рідкісних видань, утворені в НБУВ: інкунабул; палеотипів; альдин; плантенів; етьєнів; ельзевірів; видань Дідо; стародруків, надрукованих латинським шрифтом; стародруків, надрукованих кириличним шрифтом; стародруків, надрукованих гражданським шрифтом; рідкісних видань.

III. Бібліотечні зібрання та історичні колекції:

A. Бібліотечні зібрання історичних установ

Колегії Павла Галагана;

Першої Київської гімназії;

Фундаментальної бібліотеки Київського університету св. Володимира з її складовими: «Роки» (1836–1895); «Відділи I–XV»; «Нова колекція» б-ки Волинського ліцею; Бібліотека польського короля Станіслава Августа Понятовського; Родова бібліотека польських магнатів Яблоновських; Родова бібліотека шляхтичів Мікошевських; Бібліотека Фридеріка Юзефа Мошинського;

Бiблiотека Вiленської медико-хiрургiчної Академiї; Родова бiблiотека графiв Й. i А. Хрептовичiв; Бiблiотека київського генерал-губернатора Д. Г. Бiбiкова; Бiблiотека Миколи Христиновича Бунге; Бiблiотека Олександра Матвiйовича Лазаревського; Миколи Ивановича Костомарова.

Б. Бiблiотеки монастирiв: Києво-Софiйського кафедрального собору; Києво-Печерської лаври; Київського Золотоверхого Михайлiвського монастиря; Києво-Видубицького монастиря; Київського Братського монастиря; Київського Пустинно-Микiльського монастиря.

В. Бiблiотеки духовних навчальних закладiв: Київської духовної академiї.

Г. Родовi бiблiотеки: Баронiв Шодуарiв; графiв Урбановських та Стажинських («Загiнецька бiблiотека»); Вишневецького замку князiв Вишневецьких – графiв Мнiшекiв.

Г. Особовi бiблiотеки: Варвари Миколаiвни Ханенко; Iєремiї Яковича Айзенштока; Агатангела Юхимовича Кримського; Бориса Дмитровича

Гринченка; Iвана Олексiйовича Сiкорського; Сергiя Ивановича Маслова; Павла Миколайовича Попова; Едуарда Фальц-Фейна; Володимира Оскаровича Вiтта; Олександра Васильовича Кочубея.

Д. Зiбрання iнших видiв видань: Українські газети 1818–1922 рр.; Російські газети 1732–1916 рр.; Поштовi листiвки кiнця ХІХ – початку ХХІ ст.; Лубок (народна картинка) ХVІІІ–ХХ ст.; Український плакат ХХ ст.; Нотне зiбрання Розумовських; Колекцiя мiдних гравiрувальних дощок українських друкарень ХVІІ–ХІХ столiть.

Пiдготовлений i запропонований наразi ресурс ми розглядаємо, по-перше, як початок величезного проекту i лише як матерiали до Державного реєстру національного культурного надбання, а по-друге, як модель цього Реєстру, на якiй вiдпрацьовуватиметься розв'язання технологiчних питань органiзацiї i зведення даних, унiфiкацiї описiв тощо. До вирiшення юридично-правових проблем органiзацiї ДРНКН в межах всiєї України ми закликаємо долучитися фахiвцiв вiдповiдного профiлю.